

Σταύρος Σ. Φωτίου
Αν. Καθηγητής Πανεπιστημίου Κύπρου

ΔΙΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΝΟΤΗΤΑ
ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΠΟΙΗΣΗΣ:
ΠΡΟΚΛΗΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΓΩΓΗ

ΔΙΑΡΚΗΣ ΠΡΟΚΛΗΣΗ

 ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΑΛΛΗΛΕΠΙΔΡΑΣΗ ΚΑΙ ΑΛΛΗΛΕΞΑΡΤΗΣΗ ΤΩΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΩΝ των περισσοτέρων κρατών του κόσμου —αποτέλεσμα, μεταξύ άλλων, της συνεχούς σμίχρυνσης των αποστάσεων και της αστραπιαίας μεταφοράς των πληροφοριών— δημιούργησε ένα κανούργιο παγκόσμιο σκηνικό. Η οικονομία επιβάλλεται στην πολιτική, η ομοιογενοποίηση απειλεί την πολυμορφία, η δυτική βιοθεωρία φαίνεται να καταλύει κάθε άλλη υπαρκτική θεώρηση. Μπροστά στα δεδομένα αυτά εκφέρονται απόψεις διαμετρικά αντίθετες: οι οπαδοί της παγκοσμιοποίησης προφητεύουν ένα επίγειο παράδεισο· οι αντίπαλοί της προφητεύουν μια επίγεια κόλαση.

Ελληνική μετάφραση εισήγησης σε Συνέδριο της Association of Professors and Researchers in Religious Education με θέμα “Religious Education in an age of globalization” που πραγματοποιήθηκε στη Minneapolis, Minnesota στις 2-4 Νοεμβρίου 2001. Αγγλική δημοσίευση: Stavros S. Fotiou, “Difference and unity: the vision of Christian Education in an age of globalization, *Greek Orthodox Theological Review* 49:3-4 (2004) 269-278.

Το διαχρονικό πρόβλημα των ανθρώπων για τη σχέση διαφοράς και ενότητας, για τη σχέση ανάμεσα στο ένα και τα πολλά, αναμένει για μια ακόμη φορά απάντηση. Η Εκκλησία καλείται να δώσει τη μαρτυρία της, δίχως να φοβάται, δίχως να ενθουσιάζεται. Και τούτο γιατί το όραμά της είναι οικουμενικό: η ενότητα των πάντων στον Χριστό· η παγκόσμια αδελφική κοινότητα. Μέσω και της προσωποκεντρικής της αγωγής καλείται να συνεισφέρει στη δημιουργία όλων εκείνων των απαραίτητων συνθηκών που θα επιφέρουν την αληθινή ενοποίηση του κόσμου. Πιο συγκεκριμένα, η αγωγή καλείται να δείξει τον τρόπο υπέρβασης των πειρασμών στους οποίους υποβάλλουν τους ανθρώπους τα έθνη, οι πολιτισμοί, οι ιδεολογίες, οι θρησκείες. Η αγωγή αυτή καλείται να καταθέσει μια πρόταση ζωής που να υπερβαίνει τα διάφορα ψευδοδιλήμματα που ταλαιπώρησαν και ταλαιπωρούν την ιστορία· καλείται να δείξει την περιχώρηση διαφοράς και ενότητας, την αρμονική συνύπαρξή τους.

ΠΕΡΑΝ ΤΩΝ ΠΕΙΡΑΣΜΩΝ

Κοινότητα: πέραν του εθνικισμού και του διεθνικισμού.

Στη συνάντηση των εθνών ενεδρεύουν δύο πειρασμοί. Ο ένας είναι ο εθνικισμός: η διαφορά χωρίς ενότητα. Εδώ, καθετί ξένο θεωρείται εξ ορισμού αλλότριο και εχθρικό. Ο τόπος και η φυλή θεωρούνται τα ύψιστα ιδανικά. Αγνοώντας ή περιφρονώντας την οικουμένη, ο εθνικισμός εκπίπτει στο σύνδρομο του «περιούσιου λαού» που θεωρεί τους άλλους αφ' υψηλού. Η έπαρση και ο φανατισμός άγουν στην κλειστότητα και το ρατσισμό. Η επίκληση εσωτερικών και εξωτερικών εχθρών —τις πλείστες φορές φανταστικών— που συνωμοτούν για την εξαφάνιση του «εκλεκτού γένους», τη νόθευση της «ανώτερης φυλής», τη μείωση του «ζωτικου

χώρου», δικαιολογεί κάθε επιθετικότητα προς τους άλλους, τους «προαιώνιους εχθρούς».

Ο άλλος πειρασμός στη συνάντηση των εθνών είναι ο διεθνικισμός: η ενότητα χωρίς διαφορά. Εδώ, καθετί οικείο θεωρείται ξεπερασμένο και οπισθοδρομικό. Αγνοώντας ή περιφρονώντας το έθνος, ο διεθνικισμός εκπίπτει στο σύνδρομο του «παγκόσμιου πλήθους», της ισοπέδωσης κάθε ιδιαιτερότητας, της άρνησης κάθε ιδιοπροσωπίας. Οποιαδήποτε διαφορά εκφράζει την ανθρώπινη πολυμορφία θεωρείται ύποπτη και αντιδραστική, γι' αυτό και πρέπει πάραυτα να εγκαταλειφθεί.

Απέναντι στους πειρασμούς αυτούς των εθνών η αγωγή οφείλει να θυμίσει ότι εθνικό και οικουμενικό περιχωρούνται στην κοινότητα. Η ζωή βιώνεται μέσα σε κοινότητες: κοινότητα προσώπων· κοινότητα κοινοτήτων· κοινότητα εθνών. Κάθε άνθρωπος έχει μια μικρή και μια μεγάλη πατρίδα. Έτσι αγαπά το έθνος, τη μικρή πατρίδα του, γιατί σ' αυτή ενσαρκώνεται η διαφορά· αγαπά την οικουμένη, τη μεγάλη του πατρίδα, γιατί σ' αυτή ενσαρκώνεται η ενότητα.¹

Σύμφωνα με την προσωποκεντρική αγωγή έθνος και οικουμένη εκφράζουν τον πλούτο της ανθρωπότητας, προφυλάσσουντάς την από την απολυτοποίηση είτε του μερικού είτε του όλου. Το έθνος καταφάσκει την ετερότητα· η οικουμένη την κοινότητα. Το έθνος θυμίζει στην οικουμένη την ανάγκη απαλλαγής από ιδεολογικές αφαιρέσεις και αφηρημένα σχήματα. Η οικουμένη θυμίζει στο έθνος την ανάγκη απαλλαγής από φυλετικές ειδωλοποιήσεις και συλλογικούς ναρκισσισμούς. Συνεπώς η διαλογική σχέση εθνικού και οι-

1. Βλ. Archbishop Anastasios of Albania, "The global vision of proclaiming the gospel," *Greek Orthodox Theological Review* 42 (1997) 412-413.

κουμενικού, διαφοράς και ενότητας, είναι η μόνη οδός για την αρμονική συνύπαρξη των λαών.² Άλλωστε μας το έδειξε η λογοτεχνία. Όσο πιο αυθεντικός είναι ένας συγγραφέας τόσο πιο εθνικός και οικουμενικός είναι. Κλασικά παραδείγματα ο Σαίξπηρ, ο Ντοστογιέφσκι, ο Καβάφης.

Καθολικότητα: πέραν του επαρχιωτισμού και του παγκοσμιτισμού.

Στη συνάντηση των πολιτισμών ενεδρεύουν, επίσης, δύο πειρασμοί. Ο ένας είναι ο επαρχιωτισμός: η διαφορά χωρίς ενότητα. Εδώ η προσκόλληση στην παράδοση προτείνεται ως ο μόνος τρόπος επιβίωσης στο σύγχρονο κόσμο. Ο φολκλορισμός, η ταύτιση τύπου και ουσίας, οδηγούν στην καθήλωση στο παρελθόν. Η αμυντική στάση έναντι του καινούργιου, η περιφρόνηση για το έτερο χαρακτηρίζει την ανασφάλεια του επαρχιωτισμού.

Ο άλλος πειρασμός στη συνάντηση των πολιτισμών είναι ο παγκοσμιτισμός: η ενότητα χωρίς διαφορά. Η απόρριψη κάθε ετερότητας, η άρνηση του διαφορετικού, καταλήγει στην ισοπέδωση των πάντων. Γι' αυτό και η απόρριψη της παράδοσης προτείνεται ως ο μόνος τρόπος επιβίωσης στο σύγχρονο κόσμο. Κατά συνέπεια όσο πιο γρήγορα εγκαταλειφθεί το ίδιο, τόσο πιο γρήγορα θα επέλθει η πρόοδος. Η ανεστιότητα και η ξενομανία γίνονται έτσι τα γνωρίσματα του παγκοσμιτισμού.

Απέναντι στους πειρασμούς αυτούς των πολιτισμών η αγωγή οφείλει να θυμίσει ότι τοπικό και παγκόσμιο περι-

2. Βλ. Johannes D. Zizioulas, "Church unity and the host of nations," Wolfgang Heller (Ed.), *Kirchen in kontext unterschiedlicher kulturen*, Göttingen: Vandenhoeck and Ruprecht, 1991, 100-104· Olivier Clément, *Conversations with Ecumenical Patriarch Bartholomew I*, Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press, 1997, 150-152.

χωρούνται στην καθολικότητα. Η καθολικότητα φανερώνεται σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, γι' αυτό κάθε πολιτισμός μπορεί να εκφράσει με το δικό του τρόπο την αλήθεια. Συνεπώς όλοι οι πολιτισμοί μπορούν να προσληφθούν από την Εκκλησία.³ Πρόσληψη ενός πολιτισμού σημαίνει, αφενός, αποβολή όσων στοιχείων αποκλίνουν από τη χριστιανική στοχοθεσία και, αφετέρου, καταξίωση και πληρότητα όσων στοιχείων συγκλίνουν με αυτή. Με τον τρόπο αυτό κάθε πολιτισμός αναγεννάται. Όλες οι πτυχές του νοηματοδοτούνται από την προσωποκεντρική οντολογία: η επιστήμη ανακαλύπτει τους λόγους των όντων και τη θέση τους μέσα στη δημιουργία· η πολιτική ενώνει τους πολίτες σε συλλογική κοινότητα· η εργασία υπηρετεί την ανθρωποποίηση της φύσης· ο έρωτας διακονεί την ψυχοσωματική μέθεξη αγαπώντων προσώπων. Κάθε πτυχή του πολιτισμού αποτυπώνει στο σώμα του κόσμου ανταύγειες της θείας ομορφιάς.

Συνεπώς η αγωγή οφείλει να μαθαίνει κάθε πολιτισμό να ανοίγεται στο υπερβατικό, να πληγώνεται από τα βέλη της αγάπης του Θεού. Τούτο σημαίνει συνεχή ανύψωση κάθε πολιτισμικής δραστηριότητας. Η οικονομία, π.χ., πρέπει να συμβάλει στη θεραπεία των βιοτικών αναγκών του ανθρώπου. Ανύψωσή της σημαίνει να συμβάλει στην κοινωνική δικαιοσύνη. Στη συνέχεια, να συμβάλει στην παγκόσμια αδελφοσύνη. Περαιτέρω να οδηγήσει στην καθολική ενότητα όλων με τον Θεό. Όστε ο άνθρωπος να βιώσει τη ζωή ως μια μεγάλη κοσμική λειτουργία, μέσα στην οποία οι πάντες συνυπάρχουν αρμονικά. Συνεχής ανύψωση και μεταμόρφωση

3. Βλ. Ion Bria, *Go forth in peace*, Geneva: World Council of Churches, 1986, 56-62· Metropolitan John of Pergamon, "The Orthodox Church and the third millennium," *Souroz* 81 (2000) 25.

κάθε πτυχής του πολιτισμού είναι ο υπαρξιακός προσανατολισμός μιας προσωποκεντρικής αγωγής.⁴

Μόνο έτσι θα πραγματωθεί η πολυπολιτισμική κοινωνία. Διότι η κοινωνία αυτή δεν εξαντλείται στην ανοχή του άλλου και την παράλληλη συμβίωση. Αν ζητούμενο είναι μία κοινωνία διαφοράς στην ενότητα, ενότητας στη διαφορά, αυτό προϋποθέτει κοινή πολιτισμική βάση, συγκεκριμένη δηλαδή οντολογία. Γι' αυτό και η προσωποκεντρική αγωγή της Εκκλησίας κομίζει τη δική της ιεράρχηση αναγκών, τη δική της αντίληψη για τα μέγιστα και πρωτεύοντα του βίου: ο Θεός είναι προσωπική κοινωνία· το ανθρώπινο πρόσωπο είναι απαρομοίαστο· ο συνάνθρωπος είναι αδελφός· η φύση μέγας οίκος· ιδού οι υπαρξιακές της εξισώσεις.

Αδελφοσύνη: πέραν του ατομικισμού και της μαζοποίησης.

Στη συνάντηση των ιδεολογιών ενεδρεύουν, και πάλι, δύο πειρασμοί. Ο ένας είναι ο ατομικισμός: η διαφορά χωρίς ενότητα. Στο όνομα της ελευθερίας ο άνθρωπος παραγνωρίζει την αγάπη. Ο καθένας ενδιαφέρεται μόνο για την ικανοποίηση των δικών του αναγκών, αδιαφορώντας πλήρως για τους άλλους. Η κοινωνική αλληλεγγύη και η εύρυθμη λειτουργία της κοινωνίας παραγνωρίζονται. Το μέρος υπέρκειται του όλου, ο πολίτης της πολιτείας, ο άνθρωπος της κοινωνίας. Οριακή κατάληξη του ατομικισμού γίνεται η

4. Βλ. George Florovsky, *Christianity and culture*, Belmont, Mass.: Nordland Publishing Company, 1974, 30· Nikos A. Nissiotis, "The Church as a sacramental vision and the challenge of Christian witness," Gennadios Limouris (Ed.), *Church, kingdom, world*, Geneva: World Council of Churches, 1986, 121-123· Michael Oleksa, "Evangelism and culture," *Greek Orthodox Theological Review* 42 (1997) 531-538· Paul Evdokimov, *In the world, of the Church*, Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press, 2001, 214-215.

ανομική αυτοαναφορά, η αποκοινωνικοποίηση του ανθρώπου, ο εγκλεισμός του στο άσχετο και το εγωτικό.

Ο άλλος πειρασμός στη συνάντηση των ιδεολογιών είναι η μαζοποίηση: η ενότητα χωρίς διαφορά. Στο όνομα της αγάπης ο άνθρωπος παραγνωρίζει την ελευθερία. Η ετερότητα του προσώπου, η μοναδικότητα της ύπαρξης υποβαθμίζονται. Το όλο υπέρκειται του μέρους, η πολιτεία του πολίτη, η κοινωνία του ανθρώπου. Οριακή κατάληξη της μαζοποίησης γίνεται η ολοκληρωτική ετεροαναφορά, η αποπροσωποποίηση του ανθρώπου, η κατηγοριοποίησή του σε αφηρημένες χρηστικές ταξινομήσεις.

Απέναντι στους πειρασμούς των ιδεολογιών η αγωγή οφείλει να θυμίσει ότι μέρος και όλο, ελευθερία και αγάπη, περιχωρούνται στην αδελφοσύνη. Η αδελφοσύνη πηγάζει από την ελευθερία και αναπαύεται στην αγάπη. Αδελφός γίνεται ο ελευθέρως αγαπών, ο εν αγάπη ελεύθερος. Γι' αυτό και όποιος είναι αδελφός έχει καθολική συνείδηση, νιώθει «υπεύθυνος για όλους και για όλα».⁵ Ό,τι συμβαίνει στον κόσμο τον ακρορά. Ο άνθρωπος τον οποίο η αγωγή οφείλει να μορφοποιεί είναι ο κατ' εικόνα Χριστού καθολικός αδελφός, ο θυσιαζόμενος για τους ελαχίστους αδελφούς του.⁶

5. Βλ. John D. Zizioulas, *Being as communion*, Crestwood, New York: St Vladimir's Seminary Press, 1985, 106.

6. Βλ. George Khodre, "The Church as the privileged witness of God," Ion Bria (Ed.), *Martyria/Mission. The witness of Orthodox Churches today*, Geneva: World Council of Churches, 1980, 35-37· Vladimir Lossky, *The mystical theology of the Eastern Church*, Cambridge: James Clark, 1991, 175-176· Daniel S. Schipani, "Educating for social transformation," Jack L. Seymour (Ed.), *Mapping Christian Education*, Nashville, TN: Abingdon Press, 29-40· Antony C. Vrame, *The educating icon*, Brookline, Mass.: Holy Cross Orthodox Press, 1999, 196-197.

Θεανθρωπία: πέραν του σεκταρισμού και του συγκρητισμού.

Στη συνάντηση των θρησκειών ενεδρεύουν δύο πειρασμοί. Ο ένας είναι ο σεκταρισμός: η διαφορά χωρίς ενότητα. Πρόκειται για τον εγκλωβισμό σε ένα γκέτο καθαρών, με ταυτόχρονη απόρριψη όλων των άλλων. Εκτός της σέκτας καμία αλήθεια δεν υπάρχει. Έτσι, ο φονταμενταλισμός εμφανίζεται στο προσκήνιο, συνοδευόμενος από φανατισμό και μισαλλοδοξία.⁷ Όσοι διαφέρουν, όσοι παρεκκλίνουν, εξοστρακίζονται ή στέλλονται στο θάνατο. Ο Θεός εμφανίζεται ως ο σκληρός τιμωρός που καταδικάζει τους «εχθρούς» του σε αιώνια βάσανα. Η βία και το ιερό συμπλέκονται και κάποιος αποδιοπομπαίος τράγος πληρώνει τη συνοχή της θρησκευτικής κοινότητας.

Στην άλλη όψη του πειρασμού των θρησκειών βρίσκεται ο συγκρητισμός: η ενότητα χωρίς διαφορά. Εδώ επικρατεί η άποψη ότι όλες οι θρησκείες είναι ανθρώπινες κατασκευές που καταλήγουν στο ίδιο τέρμα. Συνεπώς, όποια θρησκεία και αν ακολουθεί κάποιος βρίσκεται στον ορθό δρόμο. Έτσι κάθε διαφορά, κάθε ιδιαιτερότητα, μηδενίζεται στο μεγάλο χωνευτήρι της θρησκευτικής πανσπερμίας.⁸ Επιπλέον, αφού όλες οι θρησκείες κατέχουν ένα μέρος της αλήθειας, η συνάθροιση αυτών των επιμέρους αληθειών, μπορεί να δημιουργήσει μια νέα θρησκεία, η οποία θα περικλείει ολόκληρη την αλήθεια.

Απέναντι στους πειρασμούς των θρησκειών η αγωγή οφείλει να θυμίσει ότι θείο και ανθρώπινο περιχωρούνται στον Θε-

7. Βλ. Marcel J. Dumestre, "Postfundamentalism and the Christian intentional learning community," *Religious Education* 90 (1995) 193-197.

8. Βλ. Olivier Clément, "Witnessing in a secularized society," George Lemopoulos (Ed.), *Your will be done*, Geneva: World Council of Churches, 1989, 121-122.

 Σταύρος Σ. Φωτίου

άνθρωπο Χριστό. Αντιστεκόμενη σε κάθε προσπάθεια μετατροπής του θρησκευτικού πλουραλισμού σε θρησκευτικό συγκρητισμό, η αγωγή οφείλει να διαλέγεται με όλες τις θρησκείες, φανερώνοντας τις φωτεινές και τις σκοτεινές τους όψεις. Και τούτο γιατί γνωρίζει ότι οι θρησκείες είναι εναγώνιες προσπάθειες του ανθρώπου να βρει το αίτιο της ύπαρξής του, να απαντήσει στο μέγα ερώτημα για το νόημα της ζωής. Γιατί γνωρίζει, επίσης, ότι στις προσπάθειες αυτές οι αστοχίες είναι πολλές και τραγικές για τον άνθρωπο.

Συνεπώς η αγωγή οφείλει να δείξει ότι ο Χριστός, η αδιαίρετη (= ενότητα) και ασύγχυτη (= διαφορά) ένωση θείου και ανθρώπινου, είναι η απάντηση στις αναζητήσεις των θρησκειών. Στις θρησκείες του απρόσωπου η προσωποκεντρική αγωγή της Εκκλησίας θα φανερώσει τον Θεό-πρόσωπο· στις θρησκείες της δύναμης θα φανερώσει τον Θεό-αγάπη. Στις θρησκείες της υπερβατικότητας θα προβάλλει την ενανθρώπιση του Θεού· στις θρησκείες της εμμένειας θα προβάλλει τη θέωση του ανθρώπου. Στις θρησκείες της συγχώνευσης μέσα στο απρόσωπο θα δείξει τη μοναδικότητα του προσώπου· στις θρησκείες του ανιμισμού την αθανασία του προσώπου. Στο πρόσωπο του Χριστού πληρώνονται οι πόθοι των αιώνων για λύτρωση. Ο θεομονισμός της Ανατολής και ο ανθρωπομονισμός της Δύσης ξεπερνιούνται στον Θεάνθρωπο Χριστό.

ΤΟ ΑΡΧΕΤΥΠΟ ΠΕΡΙΧΩΡΗΣΗΣ ΤΗΣ ΔΙΑΦΟΡΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΝΟΤΗΤΑΣ

Τη διαμάχη διαφοράς και ενότητας επέφερε η πτώση του ανθρώπου, η άρνηση ενότητάς του με το Απόλυτο Άλλο, τον Θεό.⁹

9. Βλ. Metropolitan John of Pergamon, "Communion and otherness," *St Vladimir's Theological Quarterly* 38 (1994) 349-351· Emmanuel Clapsis, *Orthodoxy in conversation*, Geneva: World Council of Churches, 2000, 139-142.

Αποτέλεσμα η διαφορά να προκαλεί φόβο και να άγει στη διαίρεση. Για το λόγο αυτό οι άνθρωποι ενώνονται με βάση μια μεταξύ τους διαφορά, δημιουργώντας ενότητες αντιμαχόμενες η μια την άλλη. Το μανιχαϊστικό πνεύμα εισέρχεται στο προσκήνιο: ο δικός μας κόσμος είναι «ο κόσμος του φωτός»· ο δικός τους κόσμος είναι «ο κόσμος του σκότους». Το δυαλιστικό σχήμα ανώτερο και κατώτερο υιοθετείται για να δικαιολογήσει την υπεροχή κάθε συνασπισμού.

Με τον τρόπο αυτό ολόκληρος ο κόσμος μετατρέπεται σε πεδίο σύγκρουσης και διαπάλης των διαφορών: έθνους: ο Γάλλος εναντίον του Γερμανού· πολιτισμού: ο Ευρωπαίος εναντίον του Αφρικανού· ιδεολογίας: ο ατομοκράτης εναντίον του κοινωνιστή· θρησκείας: ο «πιστός» εναντίον του «απίστου» (και αντίστροφα). Η παρουσία του άλλου επιβουλεύεται την ύπαρξή μου. Γι' αυτό και ο θάνατός του — σωματικός ή ψυχικός— αποτελεί τον πιο σίγουρο τρόπο εξάλειψης της διαφοράς και της απειλής που αυτή επιφέρει. Έτσι οι κατακτητές σκόρπιζαν το θάνατο χάριν του έθνους· οι αποικιοκράτες χάριν του πολιτισμού· οι Ιακωβίνοι χάριν της ισότητας· οι ιεροεξεταστές χάριν της θρησκείας. Η διαμάχη διαφοράς και ενότητας —η ειδωλοποίηση της διαφοράς χωρίς ενότητα ή της ενότητας χωρίς διαφορά— καταλήγει πάντοτε στις ανθρωποθυσίες.

Για την υπέρβαση της πτώσης αυτής η αγωγή επικαλείται το αρχέτυπο αρμονικής συνύπαρξης της διαφοράς και της ενότητας: την Αγία Τριάδα. Ο Θεός, τον οποίο φανερώνει στον κόσμο ο Χριστός για να γίνει το πρότυπο της πανανθρώπινης ενότητας, είναι ελεύθερη κοινωνία αγάπης τριών προσώπων: του Πατρός, του Υιού και του Αγίου Πνεύματος· του αγαπώντος, του αγαπημένου, του συν-αγαπημένου. Μέσα στην τριαδική κοινωνία περιχωρούνται η διαφορά και η ενότητα.

Διαφορά: κάθε πρόσωπο είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο, καμία σύγχυση και σύμφυση δεν υπάρχει· στη συνάντησή του με τα άλλα αναδεικνύεται η απόλυτη ετερότητά του. Ενότητα: κάθε πρόσωπο βρίσκεται σε απόλυτη κοινωνία με τα άλλα, υπάρχει δωρούμενο και δωροδόχο, η ζωή των άλλων είναι η ζωή του. Ούτε απόσταση ούτε διάσταση· ούτε ατομικισμός ούτε μαζοποίηση· ούτε αναρχία ούτε ολοκληρωτισμός. Το ένα και τα πολλά ελεύθερα περιχωρούνται στην αγάπη. Μονάδα-εν-τριάδι και τριάδα-εν-μονάδι· διαφορά και ενότητα: ιδού ο τρόπος ύπαρξης του τριαδικού Θεού.

Ο τρόπος αυτός ζωής βιώνεται μέσα στην Εκκλησία.¹⁰ Μέσα στην Εκκλησία βιώνεται η περιχώρηση διαφοράς και ενότητας. Η θεία τριαδομονάδα εικονίζεται στην ανθρώπινη μυριο-μονάδα. Διαφορά: κάθε πρόσωπο είναι έτερο και απαρρομοίαστο, εκφράζει με απόλυτα μοναδικό τρόπο την ανθρώπινή του φύση. Ενότητα: κάθε πρόσωπο βιώνει το ανθρώπινο ομοούσιο, κάθε βιολογική και κοινωνική διάκριση ξεπερνιέται. Στην προσωποκεντρική κοινωνία τα πρόσωπα εκφράζονται με διάφορες γλώσσες, έθνη, πολιτισμούς. Οποιαδήποτε διαφορά—φύλου, φυλής, γλώσσας, έθνους, ηλικίας, χαρακτηριστικών—όχι μόνο δεν αποτελεί αιτία εχθρότητας και σύγκρουσης, αλλά, απεναντίας, αποτελεί έναυσμα ενύπαρξης και συνύπαρξης. Κανένας φόβος για το άλλο, πλήρης αποδοχή του Άλλου. Καθένας για όλους και όλοι για τον καθένα: ιδού ο αυθεντικός τρόπος ζωής.

Βιώνοντας ήθος δοτικό, ήθος ευχαριστιακό,¹¹ οι άνθρωποι προγεύονται τη βασιλεία του Θεού, ένα καινούργιο κό-

10. Βλ. Bishop Kallistos of Diocleia, “The human person as an icon of the Trinity,” *Sobornost* 8 (1986) 6-23· Archbishop Stylianos of Australia, “The mystery of person and human adventure,” *Phronema* 11 (1996) 8-14.

11. Βλ. Jeff Astley, “The role of worship in Christian learning,” *Religious*

σμο. Ο άνθρωπος ανταποδίδει την αγάπη που πρώτος ο Θεός προσέφερε σ' αυτόν, αντιδωρίζοντας ό,τι είναι και ότι έχει στον Θεό και το συνάνθρωπο. Η φύση ανθρωποποιείται, ο άνθρωπος θεοποιείται. Η μουσική και η αρχιτεκτονική, η ποίηση και η ζωγραφική, η εργασία και η επιστήμη υπηρετούν την καθολική ενότητα. Η Βαβέλ αντικαθίσταται από την Πεντηκοστή: οι διαφορές υμνούν την ενότητα.¹²

Αυτό τον τρόπο ζωής —την καθολική ενότητα των πάντων: την αγαπητική κοινωνία του ανθρώπου με τον Θεό και, κατ' επέκταση, με τον εαυτό του, το συνάνθρωπό του και τη φύση— καταθέτει η αγωγή ενώπιον των ανθρώπων την εποχή της παγκοσμιοποίησης. Εν ελευθερία: κανένας εξαναγκασμός, καμία επιβολή. Γιατί ο Θεός μπορεί να κάνει τα πάντα εκτός από το να αναγκάσει τον άνθρωπο να τον αγαπήσει. Εν αγάπη: Η Εκκλησία θεωρεί τους πάντες παιδιά της, τέκνα της αγάπης του Θεού. Γι' αυτό και δεν απορρίπτει κανένα: γι' αυτό και συμπαρίσταται στον καθένα. Βρίσκεται σε διάλογο με όλους, σέβεται όλους, προσεύχεται για όλους, χωρίς καμία απολύτως διάκριση. Διακονεί τους πάντες, υπηρετεί τη συνύπαρξη των πάντων.¹³

Ερήμην της ενότητας η διαφορά άγει στην περίκλειστη ατομικότητα, στην ακοινωνησία: ερήμην της διαφοράς η ε-

Education 79 (1984) 243-251· Daniel Ciobotea, "The role of the liturgy in Orthodox Theological Education," *Saint Vladimir's Theological Quarterly* 31 (1987) 110-116· Constance Tarazar, "Orthodox theology and Religious Education," Randolph C. Miller (Ed.), *Theologies of Religious Education*, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1995, 85-104.

12. Βλ. John D. Zizioulas, *Being as communion*, 145-149.

13. Βλ. Constance Tarazar, "The minority problem: educating for identity and openness," Norma H. Thompson (Ed.), *Religious pluralism and Religious Education*, Birmingham, Alabama: Religious Education Press, 1988, 207-209· Bishop Anastasios of Andrusa, "Facing people of other faiths from

---

Σταύρος Σ. Φωτίου

νότητα άγει στη συγκεκριμένη ομαδικότητα, στη μαζοποίηση. Η απουσία του άλλου ή η σύγχυση με αυτόν είναι οι συμπληγάδες που ο άνθρωπος καλείται να διέλθει αλώβητος. Σε καιρούς που η χωρίς ενότητα διαφορά, η χωρίς διαφορά ενότητα οδηγούν στο θάνατο, η αγωγή καλείται να φανερώσει τη ζωή της διαφοράς και της ενότητας, την κοινωνική αποτύπωση της τριαδικής Ζωής.

an Orthodox point of view," *Greek Orthodox Theological Review* 38 (1993) 151-152. Cheryl Bridges-Johns, "From Babel to Pentecost: The renewal of Theological Education," John Pobee (Ed.), *Towards viable Theological Education*, Geneva: World Council of Churches, 1997, 142-145. Thomas Hopko, "Orthodoxy in post-modern pluralist societies," *The Ecumenical Review* 51 (1999) 370-371.